

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВОЄННИЙ СТАН ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА СУЧАСНОСТІ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION ON MARTIAL LAW DURING THE WORLD WAR II AND OF THE PRESENT TIME

Басараб О.Т., к. ю. н., доцент,

доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Ларіонова І.Т., старший викладач кафедри тактичної
та спеціальної фізичної підготовки

Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена компаративному аналізу законодавства про воєнний стан часів Другої світової війни та сучасності. У роботі досліджуються та аналізуються Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 та закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, які є базовими нормативно-правовими актами у сфері врегулювання суспільних відносин під час запровадження правового режиму воєнного стану.

Зазначено, що актуальність здійснення порівняльного аналізу вищезазначених актів обумовлена особливим інтересом суспільства до обох воєн, з огляду на зазначене, метою нашого дослідження було вивчити історико-правові засади розвитку законодавства у сфері запровадження правового режиму воєнного стану на сучасному етапі та у історичній ретроспективі.

Встановлено, що обидва документи мають як спільні риси, так і характерні відмінності. Зокрема, і Указ 1941 року, і закон 2015 року мають спільний предмет правового регулювання, оскільки врегульовують суспільні відносини, що складаються в умовах воєнного стану. Також, норми досліджуваних нормативно-правових актів визначають військові органи управління та їх повноваження, а також покладають обов'язок на державні органи, громадські організації та громадян неухильно сприяти цим органам.

Акцентовано увагу на тому, що незважаючи на певну схожість Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 та закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, кожен з них має свої специфічні особливості. Визначено, що за юридичною технікою закон України від 2015 року є більш досконалим як за формою, так і за змістом та логікою викладення правових норм. Водночас в Указі 1941 року домінують норми-заборони, а більшість положень носять бланкетний характер, створюючи умови для органів державної влади та правоохоронних органів трактувати правові положення самостійно та на власний розсуд.

За результатами дослідження зроблено висновок про те, що правові норми Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 та закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 з одного боку є схожими між собою, оскільки мають спільний предмет правового регулювання, а з іншого, вони мають свої особливості, відображаючи правову дійсність того історичного періоду, в межах якого вони були прийняті.

Ключові слова: воєнний стан, законодавство, компаративний аналіз, історичний період, юридична техніка, норми права, правовий режим, збройна агресія, Друга світова війна.

The article is devoted to a comparative analysis of legislation on martial law during World War II and today. The work examines and analyzes the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR «On Martial Law» dated 22.06.1941 and the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» dated 12.05.2015, which are basic legal acts in the sphere of regulating social relations during the martial law regime.

It is noted that the relevance of comparative analysis of the above-mentioned acts is caused by special interest of society in both wars, in view of the above, the purpose of our research was to study the historical and legal foundations of the development of legislation on martial law at the current stage and in historical retrospect.

It was established that both documents have both common features and characteristic differences.

In particular, both the Decree of 1941 and the law of 2015 have a common subject of legal regulation, as they regulate social relations that take place under conditions of martial law. Also, the norms of the researched normative legal acts define military management bodies and their powers, and also place the duty on state bodies, public organizations and citizens to support these bodies.

Attention is drawn to the fact that, despite certain similarities between the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR «On Martial Law» dated June 22, 1941 and the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» dated May 12, 2015, each of them has its own specific features.

It was determined that the law of Ukraine of 2015 is more perfect in terms of legal technique, both in terms of form, content and logic of setting out legal norms. At the same time, the Decree of 1941 is dominated by prohibition norms, and most of the provisions are blanket in nature, creating conditions for state authorities and law enforcement agencies to interpret legal provisions at their own discretion.

Based on the results of the research, it was concluded that the legal norms of the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR «On Martial Law» dated 22.06.1941 and the Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» dated 12.05.2015, on the one hand, are similar to each other, as they have the common subject of legal regulation, and on the other hand, they have their own characteristics, reflecting the legal validity of the historical period in which they were adopted.

Key words: martial law, legislation, comparative analysis, historical period, legal technique, legal norms, legal regime, armed aggression, World War II.

Вступ. 24 лютого 2022 року, Росія, нехтуючи усіма нормами міжнародного гуманітарного права, розпочала активні бойові дії на території України. Через сімдесят сім років після блискучої перемоги над гітлерівською Німеччиною, що знайшла своє логічне закінчення у вироку Нюрнберзького трибуналу, коли весь світ засудив жорстокість та віроломства гітлерівців, президент Росії Володимир Путін як і в 1939 році Адольф Гітлер, переслідуючи власні імперські інтереси, розпочав повномасштабну війну проти незалежної європейської держави – України.

Ще тліє пам'ять, припорошена роками, про жахіття тієї минулої війни, як в душах нашого народу сучасна війна Росії проти України щоденно викарбує нові болючі рани, які ще довго будуть кровоточити.

Сучасні видання рясніють статтями, автори яких аналізують хід, причини сьогодишньої війни, роблять прогнози її закінчення, а також не рідко порівнюють її з Другою світовою війною. Така увага до зазначеної тематики спонукає дослідників до вивчення різних аспектів обох воєн, зокрема і в частині, що стосується правового забез-

печення заходів воєнного стану. Наш науковий інтерес викликають Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 та закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015.

Актуальність компаративного аналізу вищезазначених актів обумовлена необхідністю вивчення історико-правових засад розвитку законодавства з питань запровадження правового режиму воєнного стану на сучасному етапі та у історичній ретроспективі за наявності пристального інтересу суспільства до обох воєн.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій свідчить про те, що законодавство про воєнний стан знаходило своє відображення у працях М. Лобко, С. Кириченка, С. Кузніченка, В. Михайленка, В. Семенка, Б. Тичної, В. Топольницького та інших. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій з цієї тематики, питання компаративного аналізу законодавства про воєнний стан часів Другої світової війни та сьогодення все ще потребує додаткового вивчення.

Мета статті. Метою і завданням наукової статті є дослідити та порівняти основні нормативно-правові акти, що визначають порядок запровадження та реалізації заходів воєнного стану під час Другої світової війни та на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Введення воєнного стану в Україні у 1941 році здійснювалось на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22.06.1941 «Про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану» [1, с. 537], в свою чергу, у 2022 році воєнний стан на території нашої держави був запроваджений Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 [2].

Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 [3] та закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 [4] є базовими нормативно-правовими актами у сфері врегулювання особливого порядку суспільних відносин в умовах правової дійсності, викликаній бойовими діями у період Другої світової війни та в умовах російського вторгнення на територію України на сучасному етапі. Вищезгадані нормативно-правові акти не тільки встановлюють систему режимних заходів в умовах воєнного стану, але й визначають методи та прийоми їх забезпечення у межах періодів, що ними регулюються. За предметом правового регулювання обидва документи є, в деякій мірі, схожими між собою.

Так, і Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941, і закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 визначає органи, уповноважені на здійснення та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану. Зокрема, відповідно до Указу 1941 року, в місцевостях, де оголошується воєнний стан, усі функції органів державної влади, у сфері оборони, забезпечення громадського порядку та державної безпеки мають здійснювати військові ради фронтів, армій, військових округів. У разі відсутності військових рад, їх повноваження належить виконувати вищому командуванню військових об'єднань [3].

В свою чергу, відповідно до закону України «Про правовий режим воєнного стану» 2015 року, органами, уповноваженими на здійснення та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян є військові адміністрації [4].

Згідно із обома документами, вищезазначені органи військової влади наділені такими повноваженнями як:

- залучати осіб до трудової повинності з метою виконання робіт, необхідних для забезпечення оборони держави, а також до інших суспільно-корисних робіт;
- встановлювати військово-квартирний обов'язок з розквартирування особового складу військових частин;

- забороняти перебування на вулиці у визначений період доби, обмежувати вуличний рух та здійснювати, в необхідних випадках перевірку та затримання осіб;

- регулювати роботу підприємств та організацій;
- забороняти, або встановлювати обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

- здійснювати вилучення майна для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану;

- встановлювати нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами [3; 4].

Разом з тим, закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 дещо розширює повноваження органів військової влади та додатково до вищезазначеного надає їм право:

- здійснювати посилену охорону важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, а також вводити особливий режим їхньої роботи;

- забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

- порушувати у порядку, визначеному чинним законодавством, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини;

- забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

- встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини;

- проводити вилучення у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

- забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу;

- встановлювати порядок використання фонду захисних споруд цивільного захисту;

- здійснювати евакуацію населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення;

- усувати з посад керівників підприємств, установ і організацій за неналежне виконання ними визначених цим Законом обов'язків та призначати виконувачів обов'язків керівників зазначених підприємств, установ і організацій;
- вживати заходів щодо посилення охорони державної таємниці;

- інтернувати громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України;

- евакуйовувати затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах, а також засуджених осіб з районів, де ведуться бойові дії, до безпечних місць [4].

Обома документами також покладається обов'язок на державні установи, підприємства, громадські об'єднання та громадян сприяти діяльності військових органів управління, що на нашу думку є важливим для забезпечення повного і всебічного управління в державі в умовах запровадження правового режиму воєнного стану.

Очевидно, що незважаючи на певну схожість Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 та закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, кожен з них має свої специфічні особливості.

Спершу звернемо увагу на юридичну техніку обох документів. Відразу видно, що Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» значно менший за обсягом, ніж закон України «Про правовий режим воєнного стану». Однак, це не є визначальним, оскільки великий обсяг нормативно-правового акту не завжди свідчить про його якість. Разом з тим, змістовне наповнення документу, його повнота, мова викладення та ясність для розуміння усіма суб'єктами права є вирішальними та такими, що свідчать про високий рівень юридичної техніки документу.

Характеризуючи Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан», варто зауважити, що цей нормативно-правовий акт був прийнятий 22 червня 1941 року, в умовах нападу гітлерівської Німеччини на СРСР. Дата його прийняття свідчить про те, що у мирний час питанню можливого введення воєнного стану не приділили належної уваги і розробляти такий важливий документ прийшлося наспіх, в умовах ворожого вторгнення, що на нашу думку, не могло не позначитись на юридичній техніці документа. Такої ж позиції у своїй роботі дотримується також Кузніченко С. О. [5, с. 173].

Також, суттєвою прогалиною в Указі 1941 року, на нашу думку, є відсутність визначення таких базових понять як «воєнний стан», або «правовий режим воєнного стану», які, власне і мали б формувати змістовне наповнення та повноту розуміння усього документу суб'єктами права. Водночас, таке визначення знаходимо у законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 2015 року.

Так, відповідно до статті 1 вищезазначеного акту: «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [4].

Отже, сучасний закон визначає характерні особливості правового режиму воєнного стану як особливого правового режиму, який може встановлюватися або на всій території України, або в окремих її районах. При чому, виходячи з позиції трактування в юридичній літературі категорії правового режиму, це є особливий порядок нормативного врегулювання діяльності суб'єктів права у обстановці, коли є збройна агресія чи загроза нападу, або існує небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності. Саме тільки за таких обставин передбачається розширення повноважень для органів військової влади, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та настання юридичної відповідальності за недотримання встановлених правил. Варто

зазначити, що логіка викладення правових норм закону, сприяє правильному розумінню усіма суб'єктами права специфічних особливостей правового режиму воєнного стану, а також допомагає усвідомити причинно-наслідковий зв'язок встановлених правил та заборон.

У законі України «Про правовий режим воєнного стану» також містяться положення, що визначають порядок введення та скасування правового режиму воєнного стану; повноваження вищих органів влади (Президента України, Верховної Ради України), Генерального штабу Збройних Сил України та військових адміністрацій в умовах запровадження правового режиму воєнного стану; порядок контролю за діяльністю військового командування, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також умови відшкодування збитків, завданих під час введення воєнного стану або повернення майна, що зберіглося [4]. Натомість в Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 1941 року зазначені питання не розглядаються.

Норми Указу 1941 року, як і інші нормативно-правові акти того часу, відображають правову дійсність радянської адміністративно-командної системи управління з недемократичним політичним режимом, тому в його змісті відсутні дифініції, домінують норми-заборони, а більшість положень носять бланкетний характер, створюючи умови для органів державної влади та правоохоронних органів трактувати правові положення самостійно, на власний розсуд.

Так, до прикладу відповідно до статті 6 документу, за не виконання розпоряджень та наказів військової влади, а також за злочини, вчинені в тих місцевостях, де оголошений воєнний стан, винні підлягають кримінальній відповідальності за законами воєнного часу. При чому, визначення поняття «законодавство воєнного часу» в Указі відсутнє і немає відсилки до інших нормативно-правових актів, які б його розтлумачили [3].

Характерним також для того історичного періоду було існування воєнних трибуналів, вироки яких касаційному оскарженню не підлягали і лише могли бути відмінені, чи змінені в порядку нагляду. Натомість, чинне законодавство не передбачає створення надзвичайних, особливих судів, чи військових трибуналів. Судова система, на території де введено воєнний стан, продовжує залишатись такою ж, як і у мирний час.

Висновки. Таким чином, компаративний аналіз Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» від 22.06.1941 та закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 дозволяє нам зробити висновок про те, що Закон України 2015 року є більш повним за змістом та досконалішим за юридичною технікою, ніж Указ СРСР 1941 року. Правові положення обох документів з одного боку є схожими між собою, оскільки врегульовують особливий порядок суспільних відносин в умовах правової дійсності, викликаній бойовими діями, а з іншого, вони мають свої особливості, зміст яких обумовлюється рівнем розвитку нормотворчих органів та специфічним режимом правового регулювання, у якому концентрується юридична своєрідність періоду їх прийняття та чинності.

Результати нашого дослідження не вичерпують проблематики врегулювання суспільних відносин в умовах запровадження правового режиму воєнного стану, тому перспективи подальших наших розвідок будуть спрямовані на вивчення актуальних проблем у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов В. М. Практикум з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : МАУП, 2006. – 728 с.
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 20.07.2022).
3. Про воєнний стан : Указ Президії Верховної Ради СРСР від 22.06.1941. URL: http://history.kby.kiev.ua/publication/doc_4687.Ukaz_Prezidiyi_Verhovnoyi_Radi_SRSR_Pro_voyenniy_stan_vid_22_chervnya_.html (дата звернення: 20.07.2022).
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 21.07.2022).
5. Кузніченко С. О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану в СРСР під час Великої вітчизняної війни. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 173–175.